

חסמי לשון אצל עולות מאתיופיה בנתניה - ניתוח-מקרה

אורלי קיים

המאמר בוחן את חסמי הלשון שחוות נשים עולות מאתיופיה החיות בעיר נתניה. מטרת המחקר להביא בפני הקוראים נתונים על ספרות המחקר בנושא ועל תוצאות אמפיריות שהתקבלו מן המחקר המדווח כאן, המבוסס על תשובות שהתקבלו לשאלון. המאמר בוחן במיוחד את הקשיים הקשורים ברכישת שליטה בלשון העברית בהקשר הקליטה של נשים אלה, קשיים המהווים מכשול להשתלבות טובה ושלמה יותר שלהן. מחסומי השפה משפיעים על כלל חיי היומיום שלהן, בייחוד בתחומי החינוך והתעסוקה. בנוסף לחסרונות הכרוכים בידיעה לא-מספקת של השפה, הסקר המוצג כאן מצביע על ההפליה שאתה מתמודדים העולים מאתיופיה, בפרט הנשים שבקרבתם.

הקדמה

מאמר זה הוא הראשון בסדרת מאמרי מחקר העוסקים בקליטתן של נשים אתיופיות בנתניה, שבה מתגוררים כיום 200,000 בני אדם, ורבים בה העולים מארצות שונות: אתיופיה, צרפת, ברית המועצות לשעבר. המחקר מתמקד במיוחד בהשפעת חסמי הלשון בתחום התעסוקה והחינוך. הוא מבוסס על סקר שמטרתו לעדכן ממצאים שהתקבלו במחקרים קודמים וכן להציג את ספרות המחקר בנושא מן השנים האחרונות, כדי להציג תמונה בהירה של הקשיים שחוות נשים עולות מאתיופיה החיות ועובדות בנתניה. זהו ניתוח-מקרה של משפחה בת שלושה דורות שחסמי השפה אצלה מוערכים בזיקה לבעיות תעסוקה וחינוך. המאמר מבליט במיוחד את האופן שבו חסמי לשון משפיעים על השגת תואר אקדמי, על מציאת עבודה ועל קבלת יחס שווה בעבודה - בהשוואה ליחס שלו זוכה האוכלוסייה הוותיקה.

רקע תאורטי

כצפוי, ספרות המחקר העוסקת בנשים עולות מאתיופיה החיות בנתניה, המתייחסת לבעיות הקשורות בקליטתן מהיבט הלשון, התעסוקה, הדיור, הבריאות, הטיפול הסוציאלי והמעורבות בשאלות ציבור, היא חסרה או שאינה מעודכנת. עם זאת, ניתן למצוא נתונים משמעותיים על בריאותן של נשים אתיופיות במדינת ישראל בכלל. בתחום הבריאות והטיפול הסוציאלי, המחקר הקיים מצביע על מתן טיפולים לא-הולמים הניתנים לנשים ממוצא אתיופי - בהשוואה לנשים ילידות ישראל, טיפולים הנובעים בחלקם מבעיות שיוצרים חסמי לשון. במאמר 'הבדלים אתניים

ד"ר אורלי קיים היא רכות לימודי הלשון והאוריינות המכללה האקדמית וינגייט, מנהלת, חברת סגל וחוקרת.

ברפואה מונעת: הדוגמה של נשים אתיופיות בישראל' (Tandeter et al., 2007), המחברים מדווחים כי 'אחד מתחומי האי-שוויון בארצות רבות קשור בהבדלים במתן טיפול רפואי. לגבי נשים, נמצאו הבדלים על רקע אתני בנוגע לממוגרפיה לצורך איתור גידולי סרטן בשד ובנוגע לשימוש בתחליפי הורמונים. ניתן לייחס הבדלים אלה לחסמי שפה, להיעדר ידע ולשוני בעמדות בין העולים המטופלים לבין החברה הקולטת; מכל מקום, התוצאה היא שאוכלוסיות המיעוטים, כגון אוכלוסיית עולים/מהגרים, עלולות לקבל טיפול רפואי בסטנדרטים נמוכים יותר מהמקובל בסביבתה, לחיות ברמת בריאות נמוכה יותר ואפילו לסבול מרמה גבוהה יותר של תמותה - בהשוואה לאוכלוסייה המקומית הוותיקה'.

גם במקורות אחרים עסקו בהיבטים בעייתיים המשקפים קושי בשפה. היבטים אלה שכיחים בחייה של הקהילה האתיופית בארץ, ובפרט אצל הנשים בה. בכתבה שהופיעה בעיתון הבריטי ה-Guardian ב-28 בפברואר 2013 דווח על כך, שנשים אתיופיות טופלו ללא הסכמתן בזריקות למניעת הריון. על פי הכתבה, 'סֶבָה ראובן, אתיופית החיה בישראל מאז 1984, ראינה יותר מ-35 נשים בנות העדה שלה' והיא טוענת נחרצות ש'זו הייתה מדיניות מכוננת מצדם של השלטונות בישראל. הם מנצלים את מצבן של נשים שאינן מבינות את השפה'.

הוכחה נוספת עד כמה חסמי שפה הם תחום שיש לטפל בו בדחיפות אפשר למצוא בקטע נוסף בכתבה שפורסמה בהארץ ב-3 בפברואר 2013. בכתבה מאת שרה מאירס, תחת הכותרת "'אתיופים אוהבים זריקות': סטראוטיפים, חסמי שפה וכישלון בטיפול', היא מגלה ש'בהיעדר תקשורת, סטראוטיפים והנחות מוקדמות תופסים את מקום ההבנה. רופאים רבים אמרו לנו, הסטודנטים לרפואה, לזכור שהחולים/הפציינטיים האתיופים אינם מאמינים שטיפול בהם עד שהם מקבלים זריקות, ולכן עדיף לטפל בהם בזריקות במקום כדורים כל פעם שזה אפשרי'. הסקר שערכו טנדטר ועמיתיו (2007, ראו לעיל) תומך בהשקפה זו ומצביע באופן ברור על התופעה: 'לנשים אתיופיות יש ידע דל יותר בעברית בהשוואה לנשים לא-אתיופיות. רוב הנשים האתיופיות אמרו שרמת העברית שלהן היא נמוכה מאוד: 89% בהשוואה ל-26% אצל נשים לא-אתיופיות'.

בדומה לכך, טובי פנסטר (Fenster, 1998), במאמר מחקר על 'אתניות, אזרחות, תכנון ומגדר: המקרה של נשים מהגרות מאתיופיה בישראל', קובעת ש'השפה היא אינדיקטור חשוב לקליטה ולהסתגלות לתרבות החדשה. אף על פי ש-75% מאלו שנסקרו אצל בניטה ועמיתים (1993) בקריית גת למדו באולפן לעברית, רק 58% מתוכן דיברו עברית בשטף, רק 37% היו מסוגלות לכתוב מכתב פשוט בעברית, ורק 43% יכלו לקרוא מכתב פשוט בעברית - על אף שחלקן חיו בישראל מאז 1984.

הקשיים הקשורים בשפה העברית היו גם נושא למאמר מאת ארנון אדלשטיין (Edelstein, 2013), המתאר את תהליך האקולטורציה שהמהגרים האלה עוברים ואת חסמי השפה שהם צריכים לגבור עליהם.

מחקר אמפירי

מתודולוגיה

הכלי ששימש לסקר זה היה שאלון במסגרת ראיון מובנה. נוהל ראיון עם אישה ממוצא אתיופי שענתה לשאלות שחולקו לחמש קטגוריות: מיצב (סטאטוס), הערכה-עצמית של כשירות

לשונית, הלשון שבה היא משתמשת בעיקר במגעייה עם אחרים, שימוש בלשון על פי הקשרי פעילות: חינוך, תעסוקה, וציפיות לעתיד. הריאיון נוהל בנוכחותה של מתורגמנית לאמהרית,¹ כדי לוודא את שמירתן של דקויות שפה.

תוצאות

התקיים ראיון עם אישה אתיופית בת 46. היא חיה בנתניה; נשואה ואם לשישה ילדים. היא הגיעה לישראל עם הוריה בשנת 1984, במהלך הגל הראשון של העלייה מאתיופיה לישראל. בשנים שחלפו מת אביה, ואמה עברה לגור לידה. נכנה אותה כאן 'מלכה', לצורך שמירת אלמוניותה. מלכה עובדת במשרה מלאה (6.5 שעות ביום) כגננת בנתניה. גם בעלה עובד במשרה מלאה. כאשר לשאלה כיצד היא רואה את כשירותה הלשונית בשיחות המתנהלות בינה לבין בעלה, היא דיווחה על כשירות 'טובה בדרך כלל'. עם זאת, היא הוסיפה ש'לפעמים אנחנו מדברים עברית ולפעמים אמהרית, תלוי בנושא השיחה'. עם ילדיה היא משוחחת בעברית בלבד. היא אמרה שילדיה 'אינם מבינים אמהרית'. אחת הסיבות לכך היא שבבית הספר הם מדברים ושומעים עברית כל הזמן. מאחר שהם שרויים בסביבה דוברת עברית בלבד בבית הספר, טבעי לגביהם לדבר עברית גם בבית. עם אמה מלכה היא מדברת אמהרית. את זו היא מתארת כידועת 'מילים מעטות בלבד בעברית'. כאשר לשאלה 'איזו שפה היא מדברת על פי רוב עם חברים בבית', היא אומרת 'ישירות אמהרית'. היא אמרה שהיא מרגישה יותר בנוח לדבר עם חברים בשפת האם המשותפת, מאחר שהדבר משך הרגשה טובה יותר ומונע אי-הבנות ועיוותי משמעות. עם זאת, בנוגע לשאלה 'באיזו לשון את משתמשת כשאת פוגשת חברים ברחוב', התשובה הייתה שונה: היא מברכת מכרים ממוצא אתיופי לשלום בעברית, אם מדובר בצעירים. אם מדובר במבוגרים יותר, היא מברכת אותם 'על פי גילם'. כאשר לשאלה לגבי שפת החשיבה, היא טענה ש'לפעמים אני חושבת בעברית ולפעמים באמהרית'. לגבי שפת החלימה, התשובה הייתה שהיא חולמת בעיקר באמהרית.

כאשר לספירה ולחישוב, אמרה מלכה שהיא משתמשת לצרכים אלה באמהרית, אבל שהיא מסוגלת להשתמש גם בעברית אם יש צורך בכך.

מלכה אמרה שהיא קוראת ספרים בעברית יותר מאשר באמהרית; רק לעתים רחוקות היא קוראת עיתונים באמהרית, משום שיש רק מעטים כאלה בארץ, והם יוצאים לאור פעם בחודש. לעתים היא מקשיבה לתוכניות רדיו או לחדשות ברדיו באמהרית, ו'כותבת הרבה פתקאות בעברית לילדים לפני שאני הולכת לעבודה'.

כאשר להשכלה - למלכה יש תעודת הוראה ודיפלומה של גננת. נדרשו לה שבע שנים כדי לזכות בתואר, 'בגלל הפסקות שעשיתי אחרי לידות' ובשל חייה כאם לילדים וכאישה לבעלה. היא מדגישה ש'היה קשה מאוד להצליח בכיתה, משום שהלימודים היו בעברית'. היא סיפרה שלמדה מעט עברית באתיופיה (היא באה מכפר קטן), אבל כשבאה לישראל, היה עליה להתחיל מאפס ממש.

כאשר לתעסוקה, מלכה אמרה ש'לא היה קל להשיג עבודה'. והוסיפה: 'היו מחסומים שקשורים לגזענות ולהפליה'. בעבודה היא מרגישה ש'משגיחים עליה בכל רגע ועל כל עניין'. היא דיווחה ש'הגננות האחרות קיבלו את העבודות שלהן בזכות הקשרים שהיו להן. נתנו להן הדרכה וייעוץ, ונתנו להן חומרים שיוכלו להיעזר בהם בתקופת ההכשרה, בעוד היא לא קיבלה שום עזרה. לא היה לה איש להיוועץ בו.

1 אני מבקשת להודות לעופרה חזן על הסיוע במתורגמנות.

בקשר לשאלה אם היא צופה שיפור מסוים בעתיד, ובמיוחד לגבי השאלה מה המדינה יכולה לעשות כדי להקל על קליטתן של נשים אתיופיות בישראל ובנתניה, העירה מלכה: 'מספר שעות העבודה הוא גבוה מאוד, והמשכורת שמקבלים בעד השעות האלה היא מינימלית'. זה המקרה של בעלה. היא סיפרה שבעלה 'עובד 12, 13 ו-14 שעות ביום, והמשכורת החודשית שלו לא מגיעה אפילו ל-5,000 שקל'. 'לפעמים, משכורת אחת [במשפחה] לא מספיקה', צריך ששני בני הזוג יעבדו, והוסיפה: 'אין לנו זמן ללכת ללמוד'. מלבד זאת, 'אין לבעלי את כל הזכויות, ואין תשלומים מיוחדים, לא פנסיה, לא הרבה חופשות'.

מסקנות

המרואינת מצטיירת כאישה אמיצה באופן שבו היא ממלאת את תפקידה כאם לשישה, כרעיה וכאישה עובדת במשרה מלאה. התמדתה וכוח הרצון שלה להצליח בחיים על ידי התגברות על החסמים בדרך לעלות בסולם החברתי משרה אופטימיות מסוימת לגבי תהליכי הקליטה של נשים אתיופיות בישראל בכלל ובנתניה בפרט. מלכה אינה יחידה במינה. נשים אתיופיות אחרות עובדות קשה ומשמשות עמוד-תמך לביתן. הן מתאמצות מאוד לספק חיים טובים יותר לילדיהן. עם זאת, הממצאים של מקרה-מחקר זה אינם מייצגים את כל הקהילה האתיופית. על הממשלה להשקיע יותר בקליטת עולי אתיופיה, שיש להם כה הרבה לתת לנו. מלכה מדגישה שעליהם לקבל עזרה כדי להעלות את הסטטוס שלהם, 'משום שבשלב זה הם מנוצלים'. 'מחסום השפה משחק תפקיד בכל זה'.

במבט קדימה

הפליה שמקורה בהתייחסות למוצא בולמת את תהליך הקליטה וההתקבלות של קבוצות עולים על ידי החברה המארחת. עשוי להיווצר שוויון הזדמנויות רב יותר, שמגמתו קידום המשפחות המקופחות, אם תינתן לעולים, גם הוותיקים יותר, גישה נוחה ללימודים באולפן; על אלה להיות לימודי חובה ולהינתן בחינם (הכוונה היא ללימודי המשך, שעליהם יש תשלום מינימלי). יצירת מערכת של לימודי המשך, גם במגמה של הכשרה מקצועית, תהווה צעד חשוב לקראת קליטה טובה יותר.

מקורות

- Benita, E., Noam, G. & Levi, E. (1993). The Absorption of Ethiopian Immigrants : findings of a survey in Kiryat Gat. (Joint J D C, Brookdale Institute of Gerontology and Adult Development, Jerusalem, Israel). (in Hebrew).
- Edelstein, A. (2013). Culture transition, acculturation and intimate partner homicide. *SpringerPlus*, 2013, 2:338 doi: 10.1186/2193-1801-2-338.
- Fenster, T. (1998), Ethnicity, Citizenship, Planning and Gender: the case of Ethiopian immigrant women in Israel. *Gender, Place and Culture*, 5(2), 177 + 89. Tel Aviv University, Israel.

- Greenwood, P. (2013). Ethiopian women in Israel 'given contraceptive without consent'. *The Guardian*. 28 Feb 2013.
- Kayam, O. (2013). Heritage Language Maintenance among Native English Speakers Living in Israel. *Journal of Sociological Research*, 4:(2), 308-317.
- Kayam, O. and Hirsch, T. (2013). "Israel's English Speaking Immigrant Parents' Family Language Policy Management: Language in the Education Domain". *International Journal of Linguistics*, 5(1) pp. 320-331.
- Kayam, O. and Hirsch, T. (2013). Socialization of Language through Family Language Policy: A Case Study (In press).
- Kayam, O. and Hirsch, T. (2013). Acculturative Experiences of the English Speaking Immigrants and Repatriates in Israel (In press).
- Kayam, O. and Hirsch, T. (2012). Family Language Policy of the English Speaking Immigrant Community in Israel: Families with Young Children and Their FLP Planning, Management and Outcomes. *International Journal of Linguistics*, 4(4), 622-635.
- Kayam, O. and Hirsch T. (2012). Family Language Policy of the English Speaking Immigrant Community in Israel: Families with Young Children and their FLP Planning and Management. *International Journal of Linguistics*, 5(1), 320-331.
- Kayam, O., Hirsch, T. (2012). "Using Social Media Networks to Conduct Questionnaire Based Research in Social Studies Case Study: Family Language Policy". *JSR- Journal of Sociological Research*, 3(2), 57-67.
- Meyers, S. (2013), 'Ethiopians like injections': Stereotypes, language barriers and a failure of care. *Haaretz*, 3 Feb 2013.
- Tandeter, H., Masandilov, I., Kemerly, I., and Biderman, A. (2007). Ethnic Differences in Preventive Medicine: the Example of Jewish Ethiopian Women in Israel. Department of Family Medicine, Sial Research Center for Family Medicine and Primary Care, Faculty of Health Sciences, Ben-Gurion University of the Negev, Beer- Sheva, Israel.